

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

ПОПОВ Володимир Юрійович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

УДК 343.985

У статті розглянуто актуальні питання використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування терористичного акту. Наголошено на особливій ролі інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування злочинів зазначеної категорії як для успішного вирішення тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення повного, всебічного та об'єктивного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події. Досліджуються питання призначення та проведення судових експертиз як основної та найбільш кваліфікованої форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту. Визначено сутність судової експертизи, яка полягає в науково обґрунтованому дослідженні з використанням судово-експертних технологій та спеціалізованих експертних методів матеріальних об'єктів, документів, що надаються в розпорядження обізнаної особи (експерта) з метою встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта. В аспекті цієї проблематики висвітлено особливості призначення вибухо-технічної експертизи (експертизи вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу), експертизи зброї та слідів її використання (судово-балістичної експертизи), судово-медичних експертиз, криміналістичних експертиз до-

кументів при розслідуванні терористичного акту. Окреслено коло питань, що підлягають з'ясуванню під час проведення зазначених видів судових експертиз. Особливу увагу автором приділяється сучасним напрямкам можливостей судово-медичної експертизи – цитологічним та молекулярно-генетичним експертним дослідженням, які слідчому доцільно призначати під час досудового розслідування терористичного акту з метою встановлення об'єктів біологічного походження, їх групової, видової та органотканинної приналежності, визначення їх відповідних генетичних ознак (ДНК-профілів), що дозволить одержати доказову інформацію щодо причетності підозрюваного до вчинення терористичного акту, а також ідентифікувати невстановлених осіб, які загинули під час здійснення терористичної атаки.

Ключові слова: злочин, тероризм, терористичний акт, протидія, спеціальні знання, судова експертиза, експерт, висновок експерта.

Постановка проблеми

Виявлення, збирання та аналіз слідової інформації про вчинення терористичного акту не уявляється можливим без професійної допомоги обізнаних осіб, що дозволяє компенсувати недостатність або відсутність власних знань і навичок слідчого у певних галузях науки і техніки, значно розширити його можливості у дослідженні та використанні джерел доказів та орієнтуючої інформації щодо зазначених злочинів. У цьому

аспекті взаємодія слідчих з фахівцями відповідної галузі відіграє суттєву роль як для успішного вирішення тих чи інших тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення комплексного та всебічного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події.

Ступінь розробленості проблеми

Дослідженню різних аспектів використання спеціальних знань, їх місця і ролі в системі джерел доказової інформації неодноразово приділяли свою увагу вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема Т.В. Авер'янова, В.Є. Бергер, А.П. Булига, В.Г. Гончаренко, А.М. Ісаєва, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, М.Я. Сегай, М.Г. Щербаковський та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Однак актуальні питання використання спеціальних знань у формі залучення експерта до участі у кримінальному провадженні при розслідуванні терористичних актів окреслені більш вузько, виходячи насамперед зі специфіки зазначених злочинів.

Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження актуальних питань призначення судових експертиз як основної процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту.

Виклад основного матеріалу

Перш за все необхідно відзначити, що традиційно в юридичній літературі під терміном «спеціальні знання» розуміють наукові, технічні та інші, в тому числі криміналістичні, професійні знання, отримані в результаті навчання, і навички, набуті у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що використовуються спільно з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальних справах [8, с. 9].

Однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування є

судова експертиза, яка в наукових джерелах визначається як процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, речових доказів, матеріалів, інших об'єктів, осіб із метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження [9, с. 422]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [10]. Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України висновок експерта є процесуальним джерелом доказів.

Як відзначають науковці, значення експертизи для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів полягає в тому, що вона: а) забезпечує одержання нових доказів; б) дає змогу вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) дає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; г) дає змогу за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей і речей [11, с. 105].

Отже, сутність судової експертизи полягає в науково обґрунтованому дослідженні з використанням судово-експертних технологій та спеціалізованих експертних методів матеріальних об'єктів, документів, що надаються в розпорядження обізнаної особи (експерта) з метою встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта.

Аналіз практики розслідування терористичних актів демонструє, що у кримінальних провадженнях цієї категорії, як правило, призначалися наступні види судових експертиз: вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу); експертиза зброї та слідів її використання (су-

дово-балістична експертиза); судово-медична експертиза; криміналістичні експертизи документів. Розглянемо їх детальніше.

Вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу) проводиться з метою встановлення природи вибуху, його епіцентру та радіусу поширення вибухової хвилі, визначення конструкційних характеристик вибухового пристрою, механізму його дії, способу виготовлення, виду засобу ініціювання і способу підривання, виявлення слідів вибухових речовин та продуктів їхнього розпаду на предметах-носіях (одязі, уламках, ґрунті тощо), встановлення належності вибухової речовини до конкретного роду (групи) вибухових речовин, належності окремих фрагментів та елементів, вилучених з місця події, до єдиного вибухового механізму, а також отримання інших вихідних даних, що можуть сприяти слідству у з'ясуванні обставин минулої події та пошуку осіб, причетних до реалізації терористичних намірів.

До об'єктів зазначеного виду експертизи насамперед належать демонтовані пристрої, металеві уламки та осколки, металеві предмети, схожі на боєприпаси або вибухові пристрої, зразки ґрунту й речовин (продуктів їхнього розпаду), які були вилучені з місць найбільш інтенсивних руйнувань (з воронки на місці вибуху), певні предмети обстановки, що знаходились на ділянці пригоди та є носіями слідів термічного впливу, осколкових ушкоджень, локальних деформацій тощо. Крім того, на дослідження експерту надаються довідки про категорію небезпечності вибухових матеріалів, копії актів знешкодження (розрядження, руйнування, знищення) вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів, копії протоколу огляду місця події, фото з місця події на оптичному носії тощо.

На вирішення судової вибухо-технічної експертизи слідчий пропонує наступні питання: 1) Чи належать надані на експертне дослідження предмети до категорії бойових припасів, вибухових пристроїв? Яким способом (саморобним чи промисловим) вони виготовлені? 2) Чи належать у констук-

тивному поєднанні, надані на експертизу предмети з сейф пакету до категорії вибухових пристроїв, боєприпасів? Чи придатні утворені предмети до вибуху? 3) Який спосіб приведення вибухового механізму в дію був застосований у даному випадку? 4) Чи є предмети, вилучені з місця події, осколками (частинами, деталями тощо) вибухового пристрою, якщо так, то якого саме? 5) Які вражаючі фактори притаманні даному механізму та для яких цілей він використовується? 6) Чи належить даний зразок до вибухових речовин? Якщо так, то до яких саме? 7) Яке призначення та області застосування встановленої вибухової речовини?

Експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза) призначається перш за все у випадках, коли терористичний акт вчиняється шляхом нападу із застосуванням зброї або ж збройного захоплення заручників. Зокрема, як свідчить аналіз слідчої практики, у провадженнях аналізованої категорії найбільш поширеними є дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу. Мета їх провадження полягає у встановленні фактів належності об'єктів – засобів та знарядь вчинення злочину до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів та придатності таких об'єктів для здійснення пострілів. Встановлюються також вид, модель та калібр зброї, її конструкційні характеристики, спосіб виготовлення, отримуються відомості щодо дистанції та напрямку пострілу, кількості здійснених пострілів, місця знаходження того, хто стріляв, інших обставин пострілу на місці терористичної атаки.

У межах балістичних досліджень експерту направляються: вогнепальна зброя та її комплектуючі елементи, знайдені на місці терористичного посягання або вилучені у підозрюваного; кулі та гільзи, виявлені на місці події; предмети та одяг потерпілих зі слідами пострілів (пороховими відкладеннями, кульовими отворами тощо); протоколи слідчих експериментів, слідчих оглядів з фототаблицями і схемами, порівняльні та інші матеріали, необхідні для вирішення питань, поставлених перед експертом.

У ході проведення вказаного експертного дослідження можуть бути вирішені наступні питання: 1) Чи належить наданий на дослідження предмет, поміщений до сейф-пакету, до вогнепальної зброї? 2) Якщо є вогнепальною зброєю, чи придатний вказаний об'єкт для здійснення пострілів та чи здійснювався з нього постріл після останнього чищення або змащування? 3) Яким способом (промисловим, саморобним) виготовлено зазначений об'єкт (його окремі деталі)? 4) Чи містить зазначений об'єкт ознаки сторонніх змін конструкції та пристосування для здійснення пострілів? 5) Судячи з ознак виготовлення саморобної зброї, якими могли бути кваліфікація, професійні навички особи, яка її виготовила? 6) Який початковий зміст знищених (спіяних, забитих і т.ін.) маркувальних позначень, номера, що були на зброї? 7) Чи можливо встановити дистанцію пострілу за вказаними пошкодженнями, якщо можливо, то яка саме вона є?

Судово-медичні експертизи проводяться з метою вирішення низки питань, пов'язаних із встановленням причин смерті потерпілих від терористичного акту у цьому конкретному випадку, визначенням прижиттєвого або посмертного походження виявлених на трупі ушкоджень, їх локалізації, механізму спричинення та давності утворення. За допомогою провадження цієї експертизи досліджуються тяжкості травм, отриманих у результаті злочинної події, виявляється прямий або опосередкований причинно-наслідковий зв'язок між перебуванням особи на місці вчинення терористичного акту та наявними у нього хворобливими явищами чи ушкодженнями, з'ясовується характер та вид таких хворобливих змін, встановлюється кількість травмуючих впливів, загальний стан здоров'я тощо. У межах цього виду судової експертизи можуть бути проведені дослідження трупів та живих осіб, потерпілих від терористичного посягання.

До основних питань, що підлягають з'ясуванню, відносять: 1) Чи відбулося погіршення стану здоров'я потерпілого внаслідок його перебування на місці скоєння терористичного акту, тобто поруч із місцем вибуху вибухового пристрою? 2) Чи наявний причинно-наслідковий зв'язок між перебу-

ванням потерпілого на місці скоєння терористичного акту та наявними у нього хворобами або станом перебігу хвороб? 3) У яких обсягах відбулося погіршення здоров'я потерпілого внаслідок його перебування на місці скоєння терористичного акту? 4) Який характер та локалізація тілесних ушкоджень, наявних у потерпілого, отриманих на місці події? 5) До якого ступеня тяжкості відносяться тілесні ушкодження, виявлені у потерпілого? 6) Яка причина та час настання смерті потерпілого? 7) Чи є причинний зв'язок між отриманими потерпілим на місці терористичного посягання тілесними ушкодженнями та настанням його смерті?

Також у межах судово-медичних експертних досліджень, під час досудового розслідування терористичного акту, слідчим можуть бути призначені *цитологічна* та *молекулярно-генетична експертизи*. Зокрема, за допомогою судово-цитологічної експертизи можливо встановити групову, видову та органотканинну приналежність наданої на дослідження крові або епітеліальних клітин і, таким чином, з'ясувати, чи можуть вони походити від особи потерпілого, особи терориста, або ж від іншої особи. Разом із цим, на підставі висновків проведеного молекулярно-генетичного дослідження встановлюється наявність на вилучених у ході огляду місця події предметах об'єктів біологічного походження (зразків крові, букальних клітин, потожирових накладень), визначаються їх генетичні ознаки (ДНК-профіль), що дозволяє перевірити чи співпадають генетичні ознаки із виявлених клітин з ядрами на поверхні тих чи інших засобів вчинення злочину (або їх окремих елементів), з генетичними ознаками підозрюваного і тим самим одержати доказову інформацію щодо його причетності до вчинення терористичного акту. Доцільним є й призначення цієї судової експертизи з метою встановлення генетичних ознак крові (букального епітелію) трупа невстановленої особи, яка загинула під час терористичної атаки та її ідентифікації.

Криміналістичні експертизи документів призначаються, як правило, у випадках, коли особою терористом висловлюються письмові погрози щодо реалізації терористичних намірів. Такі погрози можуть мати

друкарський або рукописний спосіб оформлення (листи, записки, телеграми тощо), містити в собі певні відомості стосовно особистості злочинця або ж взагалі мати по відношенню до їх відправника анонімний характер. У таких ситуаціях за допомогою почеркознавчих, авторознавчих та техніко-криміналістичних досліджень можливо встановити конкретного виконавця рукопису (автора тексту), його гендерні, вікові, соціальні й інші характеристики, отримати будь-які криміналістично значущі відомості про оточуючі умови створення даних записів, функціональний стан самого виконавця тексту в момент його складання (стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, фізичної втоми, нервово-емоційних навантажень чи стресу тощо), дослідити властивості матеріалів письма та спосіб його виготовлення.

Типовими питаннями, що вирішують криміналістичні експертизи документів, залежно від їх напрямку, є такі: 1) Чи придатний наданий на дослідження рукописний текст, у якому містяться погрози щодо вчинення терористичного акту, для встановлення особи, яка його виконала? 2) Чи виконаний даний рукопис від імені вказаної у постанові особи нею особисто, або іншою особою? 3) Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи виконаний даний текст у незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця? 4) Чи наявні в наданому на дослідження тексті факти свідомого спотворення письмової мови? 5) Яка стать і приблизний вік автора тексту? Чи є у тексті інші соціально-біографічні дані автора? Якщо так, то які саме? 6) Який спосіб поліграфічного друку використано під час виготовлення даного тексту? 7) Чи виготовлено надані матеріали на одному або різних друкарських засобах?

Поряд із розглянутими нами видами експертних досліджень, залежно від способу здійснення терористичних посягань та обставин, які підлягають з'ясуванню, слідчим також можуть призначатися *пожежно-технічна експертиза* – у разі, якщо акт тероризму вчинено шляхом контактного або дистанційного ініціювання загоряння встановлюються причина виникнення пожежі, місце знаходження її осередку та джерела

запалювання, що могли спричинити горіння; *експертиза речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин* – якщо мало місце розповсюдження отруйних речовин визначається конкретний вид небезпечної речовини, її безпосередні властивості, механізм дії, зони і осередки ураження, *експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів* – у випадках, коли здійснювався напад на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі й необхідно з'ясувати спосіб несанкціонованого доступу до інформаційних вузлів в комп'ютерній системі та яким чином було отримано контроль над віддаленою (локальною) інформаційною системою, що спричинило порушення або припинення функціонування стратегічно важливих об'єктів національної інфраструктури або інші тяжкі наслідки. Важливе значення в отриманні доказової інформації при розслідуванні терористичного акту мають й інші експертні дослідження, зокрема трасологічні експертизи (експертизи слідів рук, взуття, одягу людини, слідів транспортних засобів і т.д.), портретні, судово-психологічні, відеографічні та інші судові експертизи.

Висновки

Підбиваючи підсумки, варто відзначити особливу роль інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування терористичного акту. Найбільш важливою процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування аналізованих злочинів є судова експертиза, яка відіграє першорядне значення у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням відповідних науково-технічних засобів та експертних методів, перевірки за допомогою інноваційних експертних технологій вже встановлених органомістичними методами фактичних відомостей щодо розслідуваної події, а також забезпеченні встановлення раніше невідомих фактів терористичної діяльності та одержанні нової доказової інформації. Висновок експерта є одним із передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством самостійним джерелом доказів.

Література

1. Аверьянова Т.В., Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва: Норма, 2006. 480 с.
2. Экспертизи в судовій практиці: навч. посіб. / В.Г. Гончаренко, В.Є. Бергер, А.П. Булига та ін. Київ: Либідь, 1993. 197 с.
3. Исаева Л.М. Криминалистическое учение о специальных знаниях сведущих лиц: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2009. 61 с.
4. Клименко Н.І., Комісарова Н.О., М.Л. Комісаров Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку та підвищення ефективності судових експертиз: навч.-метод. посіб.; за ред. Н.І. Клименко. Донецьк: Цифрова типографія, 2012. 234 с.
5. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике: учеб. пособ. Киев: КГУ, 1987. 100 с.
6. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев: РИО МВД УССР, 1987. 247 с.
7. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
8. Щербаковский М.Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.
9. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.
10. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
11. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

SUMMARY

The article considers topical issues of using special knowledge in the process of pre-trial investigation of a terrorist act. Emphasis is placed on the special role of the institute of special knowledge in information and technological support of investigation of crimes of this category, both for successful solution of tactical tasks facing the investigation and for conducting a full, comprehensive and objective pre-trial investigation, ensuring objectivity of all circumstances. The event under investigation. The issues of appointment and conduct of forensic examinations as the main and most qualified form of use of special knowledge during the investigation of a terrorist act are investigated. The essence of forensic examination is determined, which consists in scientifically substantiated research with the use of forensic technologies and specialized expert methods of material objects, documents provided to a knowledgeable person (expert) in order to establish the facts related to the investigated event, as well as obtaining the results of such research evidence in the form of an expert opinion. In terms of this issue, the features of the purpose of explosive examination (examination of explosive devices, traces and circumstances of the explosion, examination of explosives, explosive products and shots), examination of weapons and traces of its use (forensic ballistic examination), forensic examinations, forensic examinations of documents during the investigation of a terrorist act. The range of issues to be clarified during these types of forensic examinations is outlined. The author pays special attention to modern areas of forensic examination - cytological and molecular genetic expert research, which investigators should appoint during the pre-trial investigation of a terrorist act to establish objects of biological origin, their group, species and organo-tissue affiliation. genetic traits (DNA profiles), which will provide evidence of the suspect's involvement in the terrorist act, as well as to identify unidentified persons who died during the terrorist attack.

Key words: crime, terrorism, terrorist act, counteraction, special knowledge, forensic examination, expert, expert opinion.